

Uwagi o białorusko-polskich kontaktach językowych w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego

JERZY GORDZIEJEW

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, PL-31-016 Kraków, ul. Sławkowska 17

E-mail: gordziejew@interia.pl

Abstract: The article deals with the development of the Polish language and the Polish-Belarusian language relationship in the cities of the Grand Duchy of Lithuania in the period from the sixteenth to the eighteenth centuries. The text concentrated on the example of the city of Grodno situated in the western part of the Duchy. According to the sources, specific features of the Polish language were that it adopted interesting Belarusian lexical loans, Belarusian personal names written in Latin alphabet. The materials collected contain a lot of examples of the Belarusian influence on the Polish phonetic system. The results of the research problem are discussed on the wide historical background: ethnic structure of the city and the cultural contacts of its inhabitants. The author's attempt to describe the problem is based on the numerous valuable sources, preserved and gathered in the Belarusian archives: the council files of old Grodno, the court's records and the Civilian-Military Commission of Grodno district, the inventories of the nobles' and the monasteries' possessions and other kinds of contemporary sources.

Keywords: Polish language, Belarusian language, Polish-Belarusian language relationship, Grodno, Grodno region, Grand Duchy of Lithuania, Belarus

Charakterystycznym akcentem krajobrazu historycznego Europy były miasta. Ośrodki miejskie, stanowiąc istotny czynnik kulturotwórczy i niezbędny miernik fluktuacji społeczno-gospodarczych, przyczyniały się zarówno do zmian biegu dziejowego, jak i częstokroć ulegały wpływowi wydarzeń historycznych.

W zależności od określonych warunków i przesłanek historycznych na mapie kontynentu europejskiego wykształciły się różne mikrokosmosy miejskie, związane z dziedzictwem antyku, bądź powstałe na obszarach północnych byłego imperium rzymskiego. W okresie średniowiecza tradycją miejską zostały objęte również obszary wschodnioeuropejskie.

Do grupy najstarszych białoruskich miast, sięgających swoimi korzeniami przełomu X i XI w., należało położone w dorzeczu Niemna Grodno. Dogodne położenie geograficzne ośrodka założonego przez plemiona wschodniosłowiańskie zaważyło na jego gospodarczym i kulturalnym rozwoju, a także roli, którą pełniło w życiu politycznym regionu.

Obszar dawnego Grodna na przestrzeni stuleci był miejscem zderzenia różnych żywiołów etnicznych, a więc i splotu barwnej mozaiki językowej. Struktura etniczna miasta ulegała ciągłym zmianom również w dobie nowożytnej¹. Jak

¹ Dotyczy to również struktury wyznaniowej miasta. W XVI w. dominującym wyznaniem w Grodnie było prawosławie. Na początku XVII w. pod wpływem unii brzeskiej, stan ten zaczął ulegać poważnym zmianom. W mieście funkcjonowały 4 placówki katolickie i 8 unickich. W następnym XVIII w. w Grodnie było 9 katolickich klasztorów oraz parafialnych kościołów i prawdo-

wykazują szesnastowieczne materiały źródłowe, strukturę etniczną Grodna cechowała różnorodność. Absolutną większość mieszkańców miasta stanowiła ludność białoruska: mieszczenie, niezamożni bojarzy oraz zbiegli chłopi². Ówczesną liczebność Żydów oszacować należy na 10% ogółu ludności. Wzmianki o ludności polskiej, niemieckiej oraz litewskiej są nieliczne. Niewielką grupę mieszkańców Grodna stanowiła grupa kilkudziesięciu rosyjskich jeńców, którzy dostali się do niewoli podczas działań wojennych jeszcze na początku XVI w.³

Można przypuszczać, że w drugiej połowie XVI w. i pierwszej połowie XVII w. hermetyczność wspólnoty miejskiej została naruszona przez skierowane z zachodu fale osadnicze. W znacznym stopniu przenikaniu ludności polskiej i przejmowaniu kultury polskiej przez autochtonów uitorowały drogę przede wszystkim unia lubelska, zarówno wpływy reformacyjne⁴, jak i oddziaływania procesów kontrreformacyjnych (zakładanie placówek edukacyjnych, licznych klasztorów lub produkcja drukarska).

Zapoznanie się z zachowanymi księgami miejskimi Grodna potwierdza przypuszczenie, iż w pierwszej połowie XVII w. nastąpiło nasilenie się kolejnych fal migracyjnych z obszarów etnicznie polskich. W źródłach występują nazwiska rzemieślników lub posesorów miejskich nie spotykane we wcześniejszych znanych przekazach z połowy XVI w. Oprócz ludności polskiej w Grodnie osiedlali się Niemcy, którzy uplasowali się na najwyższych szczeblach hierarchii miejskiej. Ówczesne materiały źródłowe zawierają np. następujące nazwiska urzędników magistratu grodzieńskiego jak Blant, Fonmelen lub Hanus Fandenberg⁵.

Do poważnych demograficznych zmian doszło w wyniku moskiewskiej okupacji Grodna w latach 50. XVII w. Konsekwencją odpływu rdzennej ludności było stopniowe zasiedlanie miasta przez ludność mieszczańską, przybyłą zarówno z różnych regionów Rzeczypospolitej, jak i innych krajów europejskich. Oprócz ludności polskiej i białoruskiej napływali do miasta przedstawiciele innych narodowości. Zjawisko napływu przesiedleńców z różnych krajów przedstawiają zachowane akta miejskie z okresu lat 60–70. XVII w., świadczące, że na czele rady miasta w ten czas stał Hanus Paulsen, a jej członkami byli Erhard Wild i Foltyn Szulc⁶.

podobnie 4 unickie cerkwie oraz monastery (w drugiej połowie tego stulecia czynne zostały jedynie dwa klasztory bazyliańskie). Należy również zaznaczyć, że w dobie stanisławowskiej 40% ludności miasta stanowili Żydzi.

² *Акты Виленской Археологической Комиссии* (dalej *АВАК*), т. XXI, Вильно 1894, с. 116, 145, 152, 256; *Писцовая книга Гродненской экономики* (dalej *ПКГЭ*), т. 2, с. 28; 3. Копыцкий, *Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII вв.)*, «Советское славяноведение», 1972, № 5, с. 27.

³ *Белоруссия в эпоху феодализма*, т. 1, Минск 1959, с. 266–267; М. Кром, *Режестры jeńców moskiewskich na Litwie w pierwszej połowie XVI wieku*, „Przegląd Wschodni”, 1994, т. 3, з. 3 (11), с. 456, 457, 463–464; *АВАК*, т. XVII, Вильно 1890, с. 93, 148.

⁴ J. BARDACH, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 194.

⁵ *АВАК*, т. VII, Вильно 1874, с. 111. Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne (dalej *GPMHA*), Zbiory, nr 8584 k. 8.

⁶ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (dalej *NAHB w Mińsku*), F. 1761 op. 1 nr 1 k. 402; nr 2 k. 30, 72, 310.

W okresie reform oświeceniowych w Grodnie osiedliła się kolejna, spora grupa wysoko kwalifikowanych rzemieślników oraz reprezentantów zawodów twórczych, którzy pochodzili nie tylko z różnych zakątków Rzeczypospolitej, lecz przybyli tutaj z państw niemieckich, Włoch, Szwajcarii, Francji lub ówczesnych Węgier. Należał do nich m. in. architekt Józef Sacco, prezydent miasta Józef Badaraki, zegarmistrz Antoni Giulluneti, grodzieński „baumistrz” Jakub Preysig oraz kupiec Jakub Hausman.

Wyżej opisana symbioza etniczna tworzyła swoisty i niepowtarzalny klimat kulturalny różnojęzycznego miasta. Na jego ulicach oraz podczas targów można było usłyszeć język białoruskiego lub polskiego mieszczanina, litewskiego kupca, brzmienie niemieckiej, francuskiej lub włoskiej mowy, zaś w dzielnicy przyzamkowej – jidysz. Oprócz tego nie można zapominać, że kulturę nowożytnego Grodna wzbogacały brzmiące w świątyniach języki liturgiczne: łacina, staro-cerkiewno-słowiański oraz hebrajski.

W ciągu XVI i XVII w. białoruszczyzna kancelaryjna stopniowo wychodzi z użycia publicznego, tracąc swoją pozycję na rzecz języka polskiego. Język i kultura polska, które najpierw rozpowszechniły się wśród wyższych warstw społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, stopniowo zaczęły odgrywać funkcję głównego środka komunikacji w sferze publicznej, obejmując następnie życie codzienne miast białoruskich⁷.

Podobne procesy w dobie nowożytnej były właściwe nie tylko dla ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, lecz także dla innych regionów Europy. Warto chociażby wspomnieć fakt zastąpienia języka norweskiego przez duński, germanizacji życia publicznego Czech oraz Słowenii lub dominację włoskiego w Dalmacji.

Polonizacja miast Wielkiego Księstwa Litewskiego brała się zatem z słabo wykrystalizowanego poczucia własnych wartości kulturalnych ludności rdzennej, podatnego, co ważniejsze, na asymilację kulturalną. Przede wszystkim procesy te objęły warstwy zamożnego mieszczaństwa, które wobec braku ukształtowanych norm własnej kultury dążyło do naśladowania kanonów wartości polonizujących się litewskiej i białoruskiej szlachty⁸ i zapewnienia sobie w ten sposób odpowiedniego awansu społecznego.

W przypadku położonego w zachodnim pasie kraju Grodna dodatkowy impuls, który przyczynił się do poszerzenia wpływów polonizacyjnych w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego, stanowił fakt obradowania w tym mieście w drugiej połowie XVII i XVIII w. sejmów oraz centralnych instytucji państwowych. W konsekwencji w mieście, pełniącym pewne funkcje stołeczności, zaczęły powstawać liczne zespoły dóbr nieruchomości, należących do urzędników

⁷ J. BARDACH, *O dawnej...*, s. 200–202; Z. KURZOWA, *Język polski na kresach północno-wschodnich* [w:] *Studia nad Polszczyzną Kresową*, t. 1, red. J. Riegera i W. Werenicza, Wrocław 1982, s. 13. Na temat polonizacyjnej roli miast na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego zob.: S. ALEXANDROWICZ, *Rola miast i miasteczek w przemianach kulturalnych i językowych na ziemiach Białorusi w XVI–XVIII w.* [w:] *Наву падавод*, кн. 7, Гродна 1996, с. 243–248.

⁸ M. BOGUĆKA, H. SAMSONOWICZ, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 548, 578, 588.

państwowych różnych szczebli, służby i oficjałatu dworu królewskiego, a także miejscowej szlachty.

Język polski, bezapelacyjne odbierany przez szersze kręgi szlacheckie i mieszczańskie jako język stojący na wyższym szczeblu hierarchii kulturalnej, zajął dominującą pozycję w życiu publicznym kraju⁹. W języku tym sporządzano również księgi miejskie grodzieńskie, z których najstarsza zachowana pochodzi z lat 1638–1644. Warto zauważyć, iż ostatni przywilej dla Grodna w języku starobiałoruskim kancelaria królewska wystawiła w 1601 r. Następne sporządzane były już po polsku.

Faktu zawężenia społecznych funkcji języka starobiałoruskiego i posługiwania się polszczyzną w kancelariach miejskich, na posiedzeniach rady i ławy oraz jego używania w życiu towarzyskim i codziennym przez warstwy zamożnego mieszczaństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego nie należy traktować w sposób uproszczony. W miastach białoruskich polszczyzna nie wyparła języka rdzennych mieszkańców tych ziem. Dotyczy to nie tylko potocznej mowy ulicy, lecz również kancelarii miejskich. Na ratuszu grodzieńskim dochodziło do styczności tych dwóch żywiołów językowych, a zatem do kontaktów oraz dostosowywania się polskiego jako języka urzędowego do białoruskiego środowiska mówionego.

Nierzadko się zdarzało, iż nie znający dobrze języka polskiego niepiśmienny interesant, zaściankowy szlachcic, rzemieślnik, drobny kupiec, osoba, pochodząca z marginesu społecznego lub chłop, zakonnik, dla którego językiem ojczystym był białoruski, referował sprawę przed urzędnikami kancelarii w języku białoruskim. Dlatego w podobnych dwujęzycznych warunkach pisarz miejski swobodnie przechodził z języka na język.

Podobny stan rzeczy wynikał zresztą nie tylko z wpływu środowiska językowego miasta oraz jego okolic. Zaważyło na tym pochodzenie etniczne personelu kancelarii. Pisarze, dla których językiem wiodącym był białoruski, nieraz mieli kłopoty z notowaniem polskiego języka mówionego. A więc, będąc świadomi regionalności swojej wymowy, dążyli do niepopelniania błędów. Wskutek tej właściwości dochodziło do wprowadzania do tekstu form, pochodzących z białoruskiego zasobu fonetycznego lub leksykalnego¹⁰.

Niejednokrotnie białoruskie wtręty trafiały do dokumentu nie w trakcie protokołowania na żywo, lecz podczas przepisywania sporządzonego wcześniej brudnopisu, kiedy ewentualność występowania błędów była zminimalizowana. Można zatem sądzić, że do występowania opisywanego zjawiska przyczyniały się nie tyle komplikacje psychologiczne osoby odtwarzającej tekst (np. ponaglania lub wyczerpującego siły koncentrowania się), ile niewystarczającej znajomości wyuczonego przez nią i używanego w kancelarii języka.

⁹ S. ALEXANDROWICZ, *Rola...*, c. 243–248.

¹⁰ Na temat pochodzenia pisarzy kancelarii miejskich grodzieńskich posiadamy na razie niewiele danych. Zagadnienie dziejów form kancelaryjnych Grodna patrz: J. HARDZIEJEW, *Przyczynek do dziejów kancelarii miejskich grodzieńskich w XVI–XVIII w.*, „Białostoczczyzna”, nr 1–2, 2001, s. 3–12.

Białorusko-polskie interferencje językowe od dawna znajdowały się w polu zainteresowania językoznawców, którzy w swoich opracowaniach opierali się głównie na utworach literackich, pamiętnikach lub opublikowanych wcześniej źródłach nowożytnych¹¹. Prezentowana praca stanowi zatem próbę zarysowania kwestii rozwoju kancelaryjnego języka polskiego oraz zjawiska oddziaływań potocznej białoruszczyzny miejskiej na ówczesną polszczyznę na przykładzie źródeł grodzieńskich. Należy zauważyć, iż autor nie pretenduje do sporządzenia głębokiej analizy filologicznej, przedstawiając zaprezentowane niżej materiały jako ilustrację kontaktów kulturowych, zaistniałych w białoruskich nowożytnych miastach.

Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowią materiały, powstałe w nowożytnym Grodnie: osiemnastowieczne księgi magistratu oraz sądu grodzkiego, akta grodzieńskiej Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej¹², dokumentacja Komisji Skarbowej Litewskiej oraz królewskiego Sądu Asesorskiego, inwentarze nieruchomości magnackiej oraz materiały, pochodzące z archiwów klasztorów grodzieńskich, artykuły prasowe autorstwa mieszkańców miasta, a także polskojęzyczna poezja mieszczańska¹³.

Badane teksty grodzieńskie ukazują przykłady białoruskich zapożyczeń leksykalnych z zakresu¹⁴:

a) budownictwa i obiektów użyteczności publicznej, np. *kruhlak* (błr. *круг-ляк*) ‘okrągłak’ (1791)¹⁵, *proboj* (błr. *прабой*) ‘skobel’ (1752)¹⁶, *stol* (błr. *столь*) ‘sufit’ (1717)¹⁷, *odryna* (błr. *адрына*) ‘stodoła, w której składano zboże, słomy i

¹¹ B. SMOLIŃSKA, *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczebota Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapiehy*, „Prace Językoznawcze”, t. 51, Wrocław 1983; Z. KURZOWA, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa–Kraków 1993.

¹² Na temat działalności Komisji Porządkowych w Grodnie patrz: J. GORDZIEJEW, *Próby reform miejskich w Grodnie w dobie Oświecenia* [w:] „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 2001, s. 227–257; tenże, *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim* [w:] „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 2002, s. 167–192.

¹³ Autorami publikacji ukazujących się na łamach prasy warszawskiej byli np. wójt grodzieński Józef Zieliński oraz najbliższy współpracownik podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Tyzenhauza Jan Ludwik Becu („Dziennik Handlowy”, 1786, cz. 1–3, s. 11–12; 1787, cz. 1–2, s. 44–45, cz. 3, s. 93).

¹⁴ Zagadnienie omówione zostało przez Halinę Turską: *Leksykalne pożyczki białoruskie w języku polskim (doba staropolska)*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych”, R. 13, Wrocław 1970, z. 2 (57), s. 77–92.

¹⁵ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 322v.

¹⁶ Białoruska pożyczka *прабой* występowała zarówno w omawianym dialekcie, jak i mowie ludności północno-wschodniej części Mazowsza, na Podlasiu oraz Suwalszczyźnie. Patrz: J. BA-SARA, *Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich*, cz. 2, „Prace Językoznawcze”, t. 43, Wrocław 1964, s. 30; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów (dalej AGAD, AR), Dz. XVIII nr 323 k. 221.

¹⁷ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 324 k. 1.

siana' (1752, 1790)¹⁸, *powieć* (błr. *павець*) 'przewiewna szopa na słupach' (1744)¹⁹, *swiren* (1741), *swieronek* (błr. *свіран, свіронак*) 'spichrz, lamus' (1790)²⁰, *kołodziej* (błr. *калодзеж*) 'studnia' (1560–1561)²¹, *płoscza* (błr. *плошча*) 'plac' (1713, 1752, 1772)²², *zahulek* (*загулак*) 'zaulek'²³;

b) szeroko pojętej kultury materialnej: *parasonik* (błr. *парасон*) 'parasolka' (1785)²⁴, *kindziuk* 'potrawa z wieprzowiny' (2. poł. XVIII w.)²⁵, *pieńka* (błr. *пянька*) 'konopie' (1786)²⁶;

c) stosunków społecznych: *czerha* (błr. *чарга*) 'kolejka' (1612)²⁷, *subota* (błr. *субота*) 'sobota' (1790)²⁸;

d) przyimków: *obapoł/obopół* (błr. *абанал*) 'po obu stronach' (1786, 1789)²⁹, *nazad* (błr. *назад*) 'do tyłu' (1691, 1752)³⁰;

e) Wpływy potocznej białoruszczyzny w zakresie słownictwa daje się dostrzec na przykładzie procesu utrwalenia polskich archaizmów, szczególnie w przypadkach zbliżonego brzmienia słów w obydwóch językach (*gorzałka* – *гарэлка*). Np. w *Rejestrze expensy*, sporządzonym w 1736 r. w trakcie prac nad wystrojem wnętrza grodzieńskiego kościoła bernardynów, spotykamy parokrotne występowanie słowa *gorzałka*, powszechnie używanego napoju alkoholowego oraz wyrazu *wódka*, którą stosowano w trakcie procesu złocenia („wódka prosta do pozłoty”)³¹. Równoległe występowanie tych treściowo różniących się wyra-

¹⁸ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 223; *Inwentarz kościoła parafialnego franciszkanów grodzieńskich z 1790 r.* [w:] Archiwum Franciszkanów Grodzieńskich (dalej AFG), *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 52.

¹⁹ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 6 k. 318.

²⁰ Uznawany za bałtoslawizm wyraz trafił do języka polskiego za pośrednictwem białoruskiego (lit. *svirnas*). Patrz: *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 52; Z. KURZOWA, *Język...*, s. 439).

²¹ ПКТЭ, т. 2, Вильно 1882, с. 63.

²² NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 1 k. 2v.

²³ Pojawienie się *z* zamiast *в* przed samogłoską akcentowaną stawowi właściwość północno-zachodnich gwar białoruskich (*Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак*, Мінск 1968, с. 35, 274).

²⁴ Zdrobniła forma białoruskiego słowa *парасон* (NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 13 k. 639).

²⁵ Do języka polskiego wyraz ten mógł trafić z litewskiego (*kindziukas*) lub białoruskiego (*кіндзюк*). Patrz: *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 5, Vilnius 1959, s. 810; *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, Мінск 1999, с. 290; Z. KURZOWA, *Język...*, s. 370.

²⁶ *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna na mocy praw, przywilejów, dekretów kommissarskich i assessorskich W. X. Litew: do wybierania prowentów pomiernego, wagowego, brukowego, targowego tak w mieście J. K. Mci Grodnie, jako też na przedmieściach kontrahentom arędownym przy wydawaniu kontraktu w roku 1786 miesiąca 9bra 23 dnia sporządzony* (druk ulotny) (dalej *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*).

²⁷ Stanowi z kolei pożyczkę z tureckiego (NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 1 k. 23; Z. KURZOWA, *Język...*, s. 344, 439, 443).

²⁸ *Inwentarz ...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41, 51.

²⁹ *Obiasnienia...*, k. C, H.

³⁰ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 32, 224.

³¹ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (BN PAU i PAN w Krakowie), rkps 369, k. 66v–67.

zów znajdujemy w źródłach, pochodzących z końca XVIII w. W opublikowanym w 1790 r. uniwersale grodzieńskiej Komisji Cywilno-Wojskowej wciąż spotykamy zarówno *wódkę*, jak i *gorzałkę*³².

Fakt wzmiankowania w źródłach grodzieńskich słowa *gorzałka* wymaga pewnej dygresji. Na zwartych polskich obszarach na końca XVIII w. omawiany wyraz stopniowo wychodził z użytku, a więc przybierał odcienie archaizmu i był zastępowany słowem *wódka*.

Nieco inaczej zarysowuje się sytuacja przy omówieniu występowania podobnego słownictwa na obszarze powiatu grodzieńskiego, gdzie licznie przeważała ludność białoruska oraz gdzie tempo zmian polszczyzny było wolniejsze. A więc, można sądzić, że często używanie tego wyrazu mogło wynikać z faktu funkcjonowania podobnego wyrazu w języku substratowym (błr. –).

f) W omawianych źródłach notujemy ciekawe informacje z zakresu antropologii miasta. Są to zapisane łacinką imiona oraz nazwiska białoruskie: *Alexiej* (1790)³³, *Fiedor*, *Ewdocia* (1668)³⁴, *Hryszka* (1661), *Hrehory* (1673, 1740)³⁵, *Ławryn* (1795)³⁶, *Panas* (1661, 1741)³⁷, *Hauryło* (1741)³⁸, *Semion* (1673)³⁹, *Symon* (1663, 1772)⁴⁰, *Wasil* (1754, 1790)⁴¹, *Zmitruk* (1790)⁴², *Taciana* (1664)⁴³, *Hardziej/Hardziejewski* (1790)⁴⁴, *Hanczaruk* (1740)⁴⁵, *Harasimowicz* (1754)⁴⁶, *Hapanowicz* (1712)⁴⁷, *Lewon* (1664)⁴⁸.

Najwięcej cech białoruskich daje się zaobserwować w fonetyce języka polskiego. W źródłach grodzieńskich rejestrujemy następujące tendencje jej rozwoju⁴⁹:

a) zachowanie staropolskiego *-yr-* zamiast ogólnopolskiego *-er-* (*syr*, *syrow* (1786)⁵⁰, *cztyrysta*, *wszycz*⁵¹), które w XVIII w. zachowało się tylko w dialektach, toteż nie sposób wykluczyć tezy o podtrzymywaniu tej staropolskiej wymowy

³² *Kommissya Porządkowa Cywilno-Wojskowa powiatu grodzieńskiego*, 6 czerwca 1790.

³³ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej LPAH), SA 11649.

³⁴ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 309, 310.

³⁵ Ibidem, k. 520.

³⁶ Ibidem, F. 1761 op. 1 nr 16 k. 425.

³⁷ Ibidem, nr 8 k. 843.

³⁸ Ibidem, nr 1 k. 94; nr 8 k. 521, 691, 843.

³⁹ Ibidem, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 525.

⁴⁰ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 142; LPAH, SA 3862 k. 30v.

⁴¹ *ІІКГЭ*, т. 2, с. 302, 304; LPAH, SA 11649.

⁴² LPAH, SA 11649.

⁴³ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 2 k. 126.

⁴⁴ LPAH, SA 11649.

⁴⁵ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 8 k. 521.

⁴⁶ *ІІКГЭ*, т. 2, с. 304.

⁴⁷ *АВАК*, т. VII, с. 472–473; NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 10 k. 605.

⁴⁸ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 188. W danym wyrazie obserwujemy właściwe języku białoruskiemu występowanie głoski *w* przed akcentowaną samogioską *o*.

⁴⁹ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 87–90; H. TURSKA, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, Wrocław 1982, s. 67.

⁵⁰ *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

⁵¹ *ІІКГЭ*, т. 2, с. 303, 310.

dzięki białoruskiemu otoczeniu (jak wiadomo, *-yr-* używane jest w białoruskim, np. *чатыры*);

b) mieszanie samogłosek *ó/u*⁵²: *wzгурze* (1789)⁵³, w *krutkosci* (1790)⁵⁴, *ruża* (1791)⁵⁵, *obrucone* (1791)⁵⁶;

c) liczne poświadczenia ma zrównanie *ó* z *o*, wynikające z przyzwyczajień grodzieńskich mieszczan oraz szlachty do białoruskiej wymowy⁵⁷: *row* (1717)⁵⁸, *włoka* (1721)⁵⁹, *miod* (1775)⁶⁰, *główny* (1789)⁶¹, *kosciół*, *Wroblewski* (1789, 1790)⁶², występujące także we fleksjach dopełniacza liczby mnogiej: *prowentow*, *folwarkow*, *gruntow*, *kramow*, *kupcow* (1775)⁶³, *przepisow*, *dymow* (1775)⁶⁴, *porządkow*, *brukow* (1783)⁶⁵, *inwentarzow*, *franciszkanow*, *fundatorow* (1790)⁶⁶, *assygnciow* (1790)⁶⁷, *placow*, *dochodow* (1789)⁶⁸, *sposob*, *krukow*, *kominow* (1791)⁶⁹;

d) występowanie *ó* zamiast *o*⁷⁰: *dystrybutoróm*, *żydówskich*, *zwrót* (1791)⁷¹;

e) kolejną tendencją stanowi proces rozszerzania oraz zwięźniania samogłosek⁷²:

a) obniżenie artykulacji samogłoski *u* do *y* lub *o* pod wpływem spółgłosek sonornych *ł, r, m, n*: *u > ó + ł*: *podpółkownik* (1791)⁷³, *u > ó + n*: *dwónastu* (1786)⁷⁴, *u > ó + r*: *mórowany* (1790)⁷⁵, *fórtka* (1791)⁷⁶, *u > o + ł*: *połkownik* (1790)⁷⁷, *u > o + m*: *tlomaczenie* (1789)⁷⁸, *u > o + n*: *ciwon* (1772)⁷⁹, *Zygmont* (1741, 1772)⁸⁰, *gronta* (1752)⁸¹;

⁵² Z. KURZOWA, *Język...*, s. 68.

⁵³ *Obiasnienia...*, k. H.

⁵⁴ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41.

⁵⁵ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 115, 262.

⁵⁶ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

⁵⁷ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 69–70, 75.

⁵⁸ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 324 k. 1.

⁵⁹ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 369, k. 60.

⁶⁰ Dział Rękopisów Biblioteki AN Litwy (dalej DR BAN Litwy), F 1-18/2-151 k. B.

⁶¹ *Obiasnienia...*, k. A [1].

⁶² Ibidem, k. A [2]; LPAH, SA 11649.

⁶³ DR BAN Litwy, F 1-18/2-151 k. A, B.

⁶⁴ LPAH, F. 11 op. 1 nr 18584.

⁶⁵ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 15 k. 183.

⁶⁶ *Inwentarz ...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41.

⁶⁷ NAHB w Mińsku, F. 1887 op. 1 nr 1 k. 58v.

⁶⁸ *Obiasnienia...*, k. A.

⁶⁹ *Kommissya Porządkowa y Cywilno-Woyskowa powiatu grodzieńskiego z magistratem miasta Grodna z dnia 6 lipca 1791 r.* (druk ulotny).

⁷⁰ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 71.

⁷¹ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

⁷² Z. KURZOWA, *Język...*, s. 75–77.

⁷³ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

⁷⁴ *Instruktarz miasta J.K.Mci Grodna*.

⁷⁵ LPAH, SA 11649.

⁷⁶ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 274v.

⁷⁷ LPAH, SA 11649.

⁷⁸ *Obiasnienia...*, k. I.

β) podwyższenie artykulacji samogłoski *y* do *u* przed *ł*, *r*: *ó* > *u* + *ł*: *ogulem* (1789)⁸², *protokul* (1790)⁸³, *pułrocze*, *protokule* (1791)⁸⁴, *pułplacu* (1664)⁸⁵, *pułkamienicy* (1729, 1774)⁸⁶, *pułmisek* (1775)⁸⁷, *pułmurowany* (1775)⁸⁸, *szcze-gulna* (1775)⁸⁹; *y* > *u* + *r*: *curek* (1790)⁹⁰, *gura* (1661, 1691, 1752, 1791)⁹¹, *kturego* (1717, 1791)⁹², *skura* (1786)⁹³, *wturego* (1791)⁹⁴, *wiader skurzanych* (1791)⁹⁵;

f) w zakresie samogłosek nosowych mamy przykład białoruskiej realizacji nosówek typu *summu* (blr. *суму*)⁹⁶;

g) oddziaływanie białoruszczyzny przejawiały się także w zakresie redukcji samogłosek nieakcentowanych, czyli akania⁹⁷:

α) *-o-* > *-a-*: *paręcze* (1691)⁹⁸, *Sapocki* (1789)⁹⁹, *Hardzielewski* (1790)¹⁰⁰, *z dadatkem*, *padatki*, *oplambowany* (1791)¹⁰¹;

β) *-e-* > *-a-*: *Harasimowa* (1791)¹⁰², *karmalitow* (1790)¹⁰³;

h) analizowane pomniki językowe ilustrują wahania spółgłosek oraz grup spółgłoskowych, mające związek z normą wymowy białoruskiej¹⁰⁴:

⁷⁹ LPAH, SA 3862 k. 30v.

⁸⁰ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 6 k. 308; LPAH, SA 3862 k. 30v.

⁸¹ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 226.

⁸² *Obiasnienia...*, k. B3.

⁸³ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 262; F. 1887 op. 1 nr 1 k. 58v.

⁸⁴ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

⁸⁵ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 170.

⁸⁶ Ibidem, F. 1761 op. 1 nr 6 k. 170; GPMHA, Zbiory, nr 15114.

⁸⁷ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 6 k. 1022.

⁸⁸ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 75; LPAH, F. 11 op. 1 nr 18584; NAHB w Mińsku, F. 1887 op. 1 nr 1 k. 58v.

⁸⁹ DR BAN Litwy, F I-18/2-151 k. A [1]; BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

⁹⁰ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 52.

⁹¹ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 29, 226; NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 115; F. 1800 op. 1 nr 1 k. 89.

⁹² NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 115; AGAD, AR, Dz. XVIII nr 324 k. 2.

⁹³ *Instruktarz miasta Grodna na mocy praw, przywilejow, dekretow kommisarskich assessorskich Wielkiego Xięstwa Litewskiego do wybierania prowentow pomierneho, wagowego, brukowego, targowego tak w mieście Grodzie, iako też na przedmieściach*, [1786?] (druk ulotny) (dalej *Instruktarz miasta Grodna*).

⁹⁴ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 115, 262.

⁹⁵ *Kommissya Porządkowa y Cywilno-Woyskowa powiatu grodzieńskiego z magistratem miasta Grodna z dnia 6 lipca 1791 r.* (druk ulotny).

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 85–87. Zdaniem Haliny Turskiej zjawisko akania stanowiło charakterystyczną cechę rozwoju języka polskiego na Wileńszczyźnie (H. Turska, *O powstaniu...*, s. 65).

⁹⁸ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 29.

⁹⁹ *Obiasnienia...*, k. D 3.

¹⁰⁰ LPAH, SA 11649.

¹⁰¹ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁰² NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 15 k. 298.

¹⁰³ LPAH, SA 11649.

¹⁰⁴ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 94–99, 104–106.

α) *-ń-* > *-n-* (występowania twardego *n* przed twardą głoską *s*): *duchowieństwo*, *państwo* (1791)¹⁰⁵, *Klimanski*, *Suszynski* (1790)¹⁰⁶;

β) *-źń-* > *-zń-* (pojawienie się twardego *z* przed *ń*: *rzeźnik* (1772)¹⁰⁷, *Rzeźnicka* (1721, 1775)¹⁰⁸, *kuznia* (1790)¹⁰⁹;

γ) *-χi-/χi-* > *-χy-/χy-*: miękka wymowa białoruskiego *χ*, odnotowywana w odmianach rzeczownikach oraz pisowni innych części mowy: *Eustachi* (1717)¹¹⁰, *dachi* (1753)¹¹¹, *monarchi*, *Sapiechi* (1775)¹¹², *chiba* (1791)¹¹³;

δ) występowanie białoruskiego dzwięczno-szczelinowego *h* w wyrazach *hanyż* (1786)¹¹⁴, *harmata* (1781)¹¹⁵;

ε) brak odróżnienia *χ* od *γ*: *kachał* (1791)¹¹⁶;

ζ) zmiana *-aw-* > *-au-*: oddziaływanie białoruskiego wzoru fonetycznego *u* po samogłosce przejawiało się w formie zamiany *w* na *u*: *Hauryło* (1741)¹¹⁷, *Fiedor Hauryłowicz* (XVII w.)¹¹⁸.

Badane teksty odnotowują następujące właściwości form fleksyjnych polszczyzny północnokresowej:

a) wahania rodzaju gramatycznego, np. używanie rodzaju żeńskiego zamiast męskiego: *kram*, *kromka*, *kroma*, *krama*, (błr. *кpama*) ‘sklepiak’ (1668, 1733, 1739, 1740, 1746, 1774)¹¹⁹. Pewne kontrowersje wzbudza występowanie rzeczowników męskich z końcówką mianownika *-a*: *Karpuszką* (1772, 1790)¹²⁰. Z. Kurzowa wątpi, by funkcjonowanie nazwisk rodzaju męskiego w mianowniku z końcówką *-a* miało jakiegokolwiek powiązania z oddziaływaniami białoruskimi¹²¹. Zauważmy jednak, iż kończących się właśnie na *-a* rzeczowniki rodzaju męskiego dość często występują w języku białoruskim (*бацька – ojciec*, *старшыня – przełożony* lub nazwisko *Санега – Sapieha*). Osadzenie tych danych w konkretnej sytuacji socjolingwistycznej nowożytnego Grodna (bilingwizm mieszkańców miasta oraz przynależność rodziny szewców Karpuszków do grupy

¹⁰⁵ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁰⁶ LPAH, SA 11649.

¹⁰⁷ Ibidem, SA 3862 k. 29.

¹⁰⁸ LPAH, F. 11 op. 1 nr 18584; BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 369, k. 54v.

¹⁰⁹ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 51.

¹¹⁰ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 324 k. 3.

¹¹¹ BJ, rkps 6357.

¹¹² BJ, rkps 6357; LPAH, F. 11 op. 1 nr 18584.

¹¹³ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568. Należy zauważyć, iż w danym przypadku nie sposób jednoznacznie ustalić, czy mamy do czynienia z wahaniami typu *χi* > *χy* czy z białoruską pożyczką *xiōa*.

¹¹⁴ *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

¹¹⁵ „Gazeta Warszawska”, 1781, nr 39.

¹¹⁶ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹¹⁷ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 8 k. 691.

¹¹⁸ *ІІКГЭ*, т. 2, с. 297.

¹¹⁹ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 5 k. 291; nr 6 k. 122, 487, 755, 1061; F. 1800 op. 1 nr 1 k. 347; Z. KURZOWA, *Język...*, s. 161–163, 172, 179, 180.

¹²⁰ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 188; LPAH, SA 3862 k. 30v; SA 11649.

¹²¹ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 179–181.

zamożnych rzemieślników grodzieńskich¹²²) wskazuje na to, iż funkcjonująca w potocznej białoruszczyźnie wersja *Kapnyuka* mogła wywrzeć wpływ na podobną polską pisownię nazwiska.

b) białoruską alternację typu $\gamma > \acute{z}$: *Sapiezie (Caneze)*¹²³;

c) białoruską końcówkę *-e* zamiast polskiej *-u*: w *Slonimie* (błr. *Слоніме*)¹²⁴;

d) brak właściwego rozróżniania form rodzajowych w czasie przeszłym¹²⁵: *kupcy płacili, dopelnione zostali różne gwałty, fabryki [...] byli założone, kahaly zaciągali długi*¹²⁶.

Następną grupę stanowią przykłady typowo polskie, zaświadczone w tekstach źródłowych grodzieńskich. Przed mamy do czynienia ze zjawiskiem, związanym z rozwojem nosówek:

a) *-e- > -ę-*: *będnarz* (1772, 1786, 1789)¹²⁷, *naczynia będnarskiego*¹²⁸;

b) zmianą typu *-yn- > -en- > -ę-*: *syndyk – sędyk* (1668)¹²⁹;

c) pojawieniem się nosówek w grupach:

α) *-ę/-ę- > -en/-en- > -ęn/-ęn-*: *fabrycęn* (1791)¹³⁰, *reńce* (1692)¹³¹, *Ołędzki* (1783)¹³²;

β) *-ęb > -emb > -ęmb*: *obręmb* (1775)¹³³;

γ) *-ońc-/-ończ- > -ąc-/-ącz-*: *kączyć* (1775)¹³⁴, *kącami* (1752)¹³⁵;

δ) *-on+t > -ą-*: *gą* (1717, 1752)¹³⁶;

ε) *-ą > -om > -ąm*: *wyciągnionąm* (1791)¹³⁷;

ζ) *-ąp- > -omp- > -ąmp-*: *nastąmpilo* (1791)¹³⁸;

d) w słowach pochodzenia łacińskiego:

α) *-ent- > -ęt-*: *obwęcye* (1775)¹³⁹, *apparecyi, procęta* (1790)¹⁴⁰, *testamęt* (1791)¹⁴¹, *rejęt* (1776)¹⁴²;

¹²² W osiemnastowiecznych księgach radzieckich Grodna spotykamy informacje o rodzinie Karpuszków. Z lat 80. XVIII w. pochodzą wzmianki o mistrzu kunsztu szewskiego Wincentym oraz cechmistrzu szewskim Józefie Karpuszcze (NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 5 k. 16–16v; nr 9 k. 619–621; nr 11 k. 477–478; nr 13 k. 205–207, 430).

¹²³ Ibidem, nr 5 k. 43.

¹²⁴ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹²⁵ Z. KURZOWA, *Język...*, s. 199.

¹²⁶ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹²⁷ *Obiasnienia...*, k. F; LPAH, SA 3862 k. 70v; *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

¹²⁸ *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

¹²⁹ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1 k. 347.

¹³⁰ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹³¹ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 21.

¹³² NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 13 k. 320.

¹³³ DR BAN Litwy, F 1-18/2-151 k. A.

¹³⁴ DR BAN Litwy, F 1-18/2-151 k. C 2.

¹³⁵ AGAD, AR, Dz. XVIII nr 323 k. 223.

¹³⁶ Ibidem, nr 324 k. 1, nr 323 k. 222.

¹³⁷ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ *obventio* – niestały dochód, *apparentia* – wygląd zewnętrzny (DR BAN Litwy, F 1-18/2-151 k. B 2; *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 42; *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. 1, Warszawa 1959, s. 224).

β) *-emp-* > *-emp-*: *stempel*¹⁴³;

γ) *-en-* > *-ę-*: *aręda* (1560, 1770, 1786)¹⁴⁴, *arędować* (1690)¹⁴⁵;

δ) *-e-* > *-ęn-*: *pęnsya*¹⁴⁶;

e) rozszczepieniem nosówek przed spółgłoskami zwartowybuchowymi i zwartoszczelinowymi czego wynikiem była pisownia dwuznakowa:

α) *-ędź-* > *-endź-*: *na urzędzie* (1659)¹⁴⁷, *Kolendzina* (1672)¹⁴⁸;

β) *-ęd-* > *-end-*: *Kolenda* (1728)¹⁴⁹;

γ) *-ęp-* > *-emp-*: *przystempuje* (1790)¹⁵⁰, *postempuje* (1791)¹⁵¹, *przestempstwa* (1791)¹⁵²,

δ) *-ąp-* > *-omp-*: *skompaly się* (1753)¹⁵³, *przystompić* (1791)¹⁵⁴;

ε) *-ęb-* > *-emb-*: *głębokość*;

ζ) *-ąg-* > *-ong-*: *Polonga*;

η) *-ącz-* > *-oncz-*: *konczonych* (1791)¹⁵⁵;

f) zanikiem nosowości w wygłosie:

α) przed *sz*, *ł*, *l*: *przyjowszy* (1767)¹⁵⁶, *zaczowszy* (1790)¹⁵⁷, *przyioł*, *spłoneło*, *brneły* (1753)¹⁵⁸, *najoł* (1783)¹⁵⁹, *rozpoczela* (1790)¹⁶⁰, *winiknoł*, *wziół*, *objoł*, *staneli*, *przyjeło* (1791)¹⁶¹;

β) w rzeczownikach i przymiotnikach w abl. sing.: *upicko*, *malżonko*, *nad rzeko*, *barszczowo kolumną*, *niebiesko kolumną*, *z czerwono kolumno* (1790)¹⁶², *w mappo*, *Litwo*, *za przysięgo* / *pod przysięgo*, *Korono* (1790)¹⁶³.

¹⁴⁰ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41.

¹⁴¹ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 71 nr k. 201v.

¹⁴² BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 369 k. 98.

¹⁴³ Ibidem, rkps 568.

¹⁴⁴ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 6 k. 1084; *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

¹⁴⁵ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 3 k. 43.

¹⁴⁶ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁴⁷ NAHB w Mińsku, F. 1800 op. 1 nr 1, k. 1.

¹⁴⁸ Ibidem, F. 1761 op. 1 nr 2 k. 285.

¹⁴⁹ Ibidem, nr 5 k. 74.

¹⁵⁰ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41, 42.

¹⁵¹ NAHB w Mińsku, F. 1711 op. 1 nr 71 k. 274v.

¹⁵² BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁵³ Biblioteka Jagiellońska (dalej BJ), rkps 6357.

¹⁵⁴ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ AFG, [*Akt przyjęcia do bractwa św. Antoniego Padewskiego przy klasztorze franciszkanów w Grodnie Rajny Kierusakówny z Kamionki*], 12 marca 1767 (druk ulotny).

¹⁵⁷ LPAH, SA 11649.

¹⁵⁸ BJ, rkps 6357.

¹⁵⁹ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 13 k. 350.

¹⁶⁰ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 42.

¹⁶¹ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 568.

¹⁶² *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze...*, s. 41, 43.

¹⁶³ LPAH, SA 11649; *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 41, 43.

W nowożytnych źródłach grodzieńskich obserwujemy również zjawiska, które mogą występować w każdym z omawianych językach słowiańskich niezależnie. Są to:

- a) upraszczania grup spółgłoskowych, np. *-śln-* > *-sn-* lub *-rnk-* > *-rk-*: pol. *rzemiesznik* – biał. *памешнік* (1736)¹⁶⁴, *garków* (1786)¹⁶⁵, *skomstwo* (1790)¹⁶⁶;
- b) upodobnienia pod względem dźwięczności lub bezdźwięczności:
 - α) *-zp-* > *-sp-*: *rospiętego, powrosku* (1790)¹⁶⁷;
 - β) *-dt-* > *-tk-*: *brygitki* (1795)¹⁶⁸, *Chrebtowicz* (1743)¹⁶⁹;
 - γ) *-sd-* > *-zd-*: *juryzdyczanin* (1784, 1786, 1791, 1792, 1795)¹⁷⁰, *juryzdator* (1792)¹⁷¹, *juryzdykcya* (1775)¹⁷².

Prezentowany przyczynek jest kolejnym świadectwem białorusko-polskich kontaktów językowych w Wielkim Księstwie Litewskim. Pozwala on na stwierdzenie, iż ukształtowana w dobie nowożytnej na Litwie i Białorusi polszczyzna północnokresowa, używana była nie tylko przez elity społeczne kraju. Język polski był szeroko używany również w kancelariach miejskich oraz w codziennym życiu mieszkańców litewskich i białoruskich ośrodków przez zamożne mieszczaństwo, duchowieństwo oraz szlachtę.

Omówione materiały pozwalają prześledzić współzależność pomiędzy statusem społeczno-majątkowym, pochodzeniem etnicznym a częstotliwością posługiwania się polskim językiem i białoruszczyzną, a także wskazać ewentualne kierunki migracyjne mieszkańców ówczesnego Grodna.

Proces rozwoju języka polskiego w otoczeniu zwartej białoruskiej znajdował swój wyraz w występowaniu właściwych językowi białoruskiemu zjawiskach ortoepicznych, fonetycznych oraz ortograficznych, np. akania, pojawieniu się protetycznych głosek lub białoruskiego *ŭ* po samogłosce. Oprócz tego konsekwencją przyswajania polskiego języka przez ludność auto-

¹⁶⁴ BN PAU i PAN w Krakowie, rkps 66–66v. Nie sposób jednoznacznie ustalić, czy omawiany przykład został zaczerpnięty z mówionej polszczyzny, czy w przypadku używanego w nowożytnych kancelariach grodzieńskich dialektu polskiego miał związek z jego substratowym podłożem. Przemawia za tym fakt, iż w języku białoruskim uproszczenie grup spółgłoskowych stanowi normę literacką. Tak więc, zanik środkowej głoski w wyrazie *rzemiesznik*, występujący w dialekcie północnokresowym, mógł stanowić innowację, która powstała w wyniku zetknięcia się polskiego *rzemieślnik* oraz białoruskiego *памешнік* (А. Падлужны, *Беларуская мова. Энцыклапедыя*, Мінск 1994, s. 588).

¹⁶⁵ *Instruktarz miasta J. K. Mci Grodna*.

¹⁶⁶ *Inwentarz...*, [w:] AFG, *Inwentarze Konwentu Grodzieńskiego Xięży Franciszkanów*, s. 42, 42.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ NAHB w Mińsku, F. 1761 op. 1 nr 16 k. 473.

¹⁶⁹ *Ibidem*, nr 9 k. 66, 755. Warto zwrócić uwagę na białoruską etymologię nazwiska *Chrebtowicz*, wywodzącego się od wyrazu *хрыбет* i znajdujące poświadczenie w występowaniu białoruskiej grupy *-re-* zamiast polskiego odpowiednika *-rze-* (por. polskie *Chrzeptowski*).

¹⁷⁰ *Ibidem*, nr 13 k. 380–381, 792, nr 15 k. 116–118; nr 15 k. 486–490; nr 16 k. 513.

¹⁷¹ *Ibidem*, nr 15 k. 948.

¹⁷² DR BAN Litwy, F l-18/2-151 k. A [1].

chtoniczną było wprowadzenie do wyrazów polskich cech białoruskich oraz występowanie form hiperpoprawnych polszczyzny.

Fakt rozszerzenia stref użycia polszczyzny przez elity mieszczańskie Wielkiego Księstwa Litewskiego z kolei nie eliminował roli mówionego języka białoruskiego, pozostającego niezbędnym składnikiem życia codziennego licznych warstw miejskich. Świadczą o tym bliższe zapoznanie się ze spuścizną licznych kancelarii grodzieńskich. W zachowanych tekstach można zaobserwować pisane łacinką białoruskie imiona, występowanie pożyczek białoruskich, a także form innowacyjnych, powstałych w wyniku zderzenia dwóch systemów morfologicznych.*

* Autor pragnie podziękować prof. dr hab. Stanisławowi Stachowskiemu za życzliwe uwagi oraz cenne konsultacje.